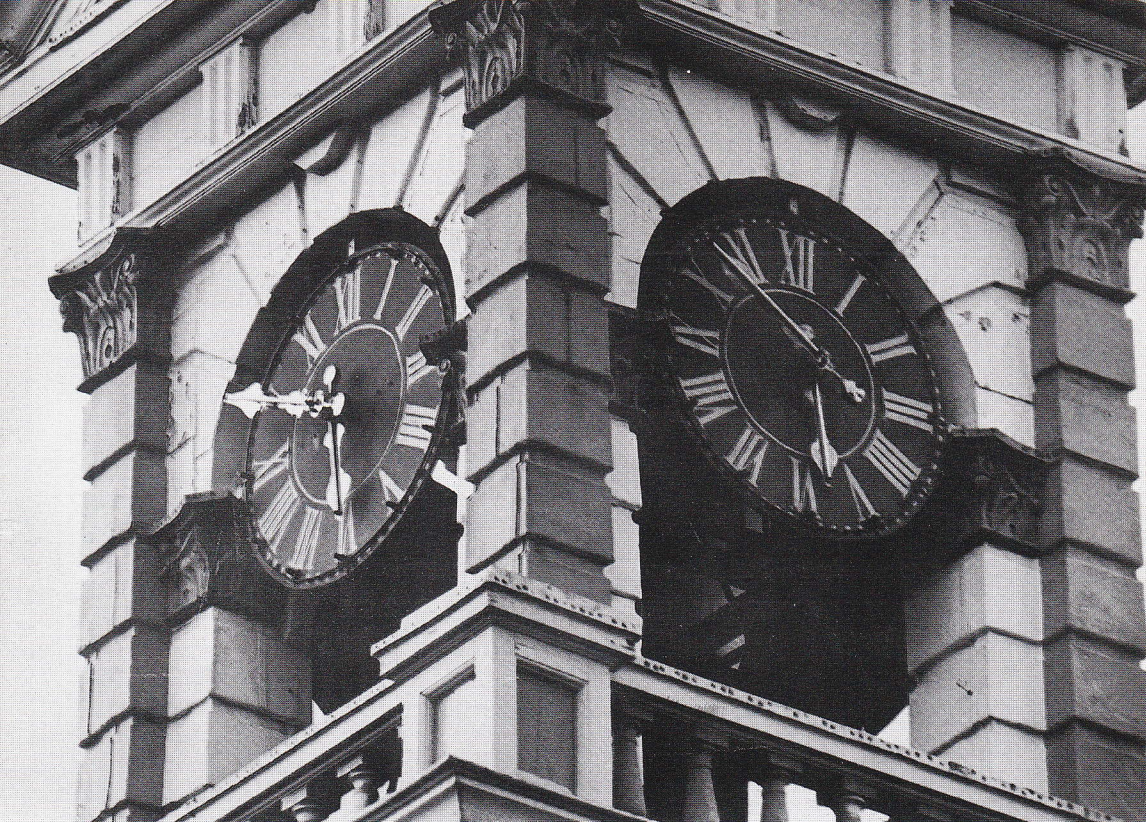

Asser Historisch Tijdschrift

TIJDSCHRIFT VAN DE ASSER HISTORISCHE VERENIGING
VIJFDE JAARGANG

NUMMER 4 / DECEMBER 1995

Colofon

In dit nummer

Het Asser Historisch Tijdschrift is een periodiek van de Asser Historische Vereniging en verschijnt vier maal per jaar

Hoofdredacteur:
Harry Gras

Redactieleden:
Bertus Boivin
Tjeerd Jongsma
Truus Stenvert
Peter Zweegers

Redactionele ondersteuning:
Leny Hazelzet

Vormgeving en druk:
Bremer drukkerijen bv

© Asser Historische Vereniging

Redactie-adres:
Gemeentearchief van Assen
Postbus 30018
9400 RA Assen

Ledenadministratie:
Secretariaat Asser Historische Vereniging
Postbus 10066
9400 CB Assen

Lidmaatschap Asser Historische
Vereniging (inclusief tijdschrift):
f 35,- per jaar

Illustratie omslag:

De tijd speelt geen rol in Assen, zo schreef een journalist in februari 1975. Al maandenlang stond de klok van het uurwerk in de toren van de Jozefkerk toen op tien voor zes. Zie ook het artikel van H.M. Luning (collectie gemeentearchief Assen)

Waar blijft de tijd? Die vraag - of verzuchting - doemt aan het einde van ieder jaar automatisch weer op. Ze geldt nu echter in het bijzonder voor Harry Gras, mede-oprichter en hoofdredacteur van ons blad sedert het prille begin. Vanwege zijn sterk toegenomen werkzaamheden moet hij met dit nummer helaas afscheid nemen. Zowel voor hem als voor ons is het een troost dat hij zich in andere functies blijft inzetten voor de Asser geschiedenis.

H.M. Luning heeft een duidelijk antwoord op de vraag waar de tijd blijft, althans in Assen: daar speelt ze, zowel in heden als verleden, nauwelijks een rol, in ieder geval niet de juiste tijd. Veel openbare klokken liepen en lopen of voor of achter, als ze al lopen. Daarnaast doet Luning uit de doeken welke verschillende tijden in de loop der eeuwen in Assen zijn gebruikt. Zijn verhaal is geïllustreerd met nog bestaande of al verdwenen openbare klokken in Assen.

De tijd speelt ook een rol in de bijdrage van H.D. Gordinou de Gouberville en M.H. Ribberink: zij herdenken namelijk het 90-jarig bestaan van de Asser Vereniging van Vrijzinnige Hervormden en belichten met name ook de jeugdbeweging van deze stroming. Beide schrijvers werkten mee aan een onlangs verschenen herdenkingsboek.

De geschiedenis van de zaagmolen 'De Tulp' is onderzocht door Jan Eefting. Zijn artikel geeft onder andere aan dat het graven van de Drentsche Hoofdvaart de bedrijvigheid in Assen stimuleerde en dat bekende families daarbij een rol hebben gespeeld.

B.W.F. Walthaus gaat in zijn herinneringen aan het vooroorlogse Assen achter de (staf)muziek aan en de rubriek 'Stille Getuigen' schenkt tenslotte aandacht aan een getuige die onlangs maar even zichtbaar werd....

Jan Eefting

Zaagmolen 'De Tulp' te Assen

De voorgeschiedenis van de N.V. Asser Houthandel

In de vorige eeuw zag men vanaf de Markt uitkijkend langs de Drentse Hoofdvaart net voorbij de eerste knik aan de zuidzijde van het kanaal een molen staan. Het was de houtzaagmolen 'De Tulp' met een bijbehorende balkenkolk. Over de verbinding tussen de Vaart en de balkenkolk lag een brug in de weg langs het kanaal, sinds 1921 een vaste verbinding. Vanaf de noordzijde van de Vaart is die nog goed zichtbaar als een lichte verhoging in de weg. Restanten van de balkenkolk zijn nog te vinden op het terrein van de Johan Willem Friso-kazerne, terwijl de herinnering eraan ook voortleeft in de naam Balkenweg.

Deze Asser zaagmolen was niet de enige in Drenthe en zeker niet de oudste. Oudere exemplaren zijn gebouwd in Meppel en aan het Peizerdiep.¹ Het initiatief tot de bouw van de Asser molen werd genomen in 1780, het jaar waarin de Drentsche Hoofdvaart tot Assen was doorgetrokken. Deze vaart was van levensbelang voor een zaagmolen, die namelijk niet zonder water kan.

De bouw van de molen

In 1780 dienden Dr. Lucas Oldenhuis Kymmell en "studiosus" (student) J.H.P. van Lier een verzoek in bij Ridderschap en Eigenerfden - het landschapsbestuur - waaruit bleek dat zij overwogen "om ongeveer bij Assen een zage molen te laten zetten". Vanwege de grote kosten die daaraan verbonden waren en omdat zij "bedugt zijn, dat anderen met diergelijke voornemens mogten zwanger gaan", verzochten zij "voor een aanmerkelijk antal van jaaren, te beginnen van die tijd af, wanneer de vaart tot Assen toe zal navigabel (bevaarbaar JE) zijn" om een octrooi voor een zaagmolen geldend voor het gehele Rolder dingspil. Ze zouden dan met andere woorden de enige zaagmolen in dat dingspil mogen hebben. Hun ver-

zoek werd ingewilligd. Op 21 maart 1780 kregen Kymmell en Van Lier een octrooi voor 25 jaar "heden over vier jaaren te beginnen (...) mits zodanige zaagmolen binnen vier jaaren na dato deser in gereedheid brengende".²

De Hoofdvaart was dat jaar al 'navigabel' en de bouw van de zaagmolen is kennelijk terstond ter hand genomen. Al in 1781 dienden Kymmell en Van Lier namelijk een rekest in waarin zij aangaven dat zij "van voornemens waaren dezelve mede tot een pelmolen te appropriëren, maar bedugt waaren dat anderen tot hun groot nadeel iets diergelijks mogten ondernemen". Daarop kregen ze 21 maart 1781 ook het gevraagde octrooi voor een pelmolen, eveneens geldig voor het Rolder dingspil en voor 25 jaar op dezelfde voet als voor de zaagmolen.³

De jonge Van Lier werd in het rekest van 1781 "Doctor" genoemd. Hij was dat jaar gepromoveerd in Groningen op een proef-

Mr. J.H.P. van Lier (fotoarchief Drents Museum te Assen)

schrift getiteld *De Jure Venti* (*Over het recht van de wind*), waaruit blijkt dat hij zich ook wetenschappelijk interesseerde voor windmolens. Overigens gebruikte hij later de titel meester. Johannes Henricus Petrus van Lier (1759-1823) zou later enige tijd burgemeester van Assen zijn en vanaf 1811 president van de Rechtbank van Eerste Aanleg aldaar. Zijn vader was ontvanger-generaal van de Landschap Drenthe en de voornaamste auteur van de *Tegenwoordige Staat van het Landschap Drenthe*. In 1785 moest hij Drenthe verlaten vanwege ontstane tekorten in de landshapskas. Zijn zoon redde het huis Overcingel te Assen uit de failliete boedel.⁴ Hij trok zich ook terug als exploitant van de molen, maar het is niet duidelijk of die beslissing iets met het voorgaande te maken had.

De familie Kymmell

Lucas Oldenhuis Kymmell (1754-1825) zette de exploitatie van de zaagmolen voort, maar hij deelde sinds 1786 het risico met zijn broer Jan Wilmsonn Kymmell en zijn tante Gesina Oldenhuis, de weduwe van Coenraad Wolter Ellents. De broers, geboren op het huis Overcinge te Havelte, waren kinderen van Jan Kymmell (1714-1775) en Johanna Oldenhuis (1724-1764). Na de dood van hun ouders hadden hun oom Coenraad en tante Gesina, wonende op huize Mensinge te Roden, de voogdij op zich genomen. Na de dood van haar man in 1784 gaf Gesina haar neven volmacht tot het regelen van haar zaken. Jan Wilmsonn Kymmell ging waarschijnlijk meteen bij zijn tante wonen op huize Mensinge, dat hij in 1818 van haar zou erven. Lucas Oldenhuis Kymmell woonde vermoedelijk al in 1780 op het Kymmelhuis in Smilde, aan de Kymmelswijk nabij de Veenhoopsbrug. Hij bezat het samen met zijn oom en erfde het na diens dood. In 1785 werd Lucas Oldenhuis Kymmell benoemd tot administrateur van de vaart en venen. Voorts was hij Gedeputeerde van Drenthe.⁵

De nauwe persoonlijke en zakelijke band tussen tante Gesina en haar beide neven komt ook bij het beheer van de zaagmolen duidelijk naar voren. Zo blijkt uit de eerste

Dr. Lucas Oldenhuis Kymmell (fotoarchief Drents Museum te Assen)

afrekening op 15 juni 1786 “op Cloosterneveen” dat het drietal een “compagnieschap” had aangegaan, waarbij elk een derde deel bezat. Ook de door Lucas Oldenhuis Kymmell geleende gelden namen zij voor gezamenlijke rekening. De eerste afrekening liep over de periode 1781 tot 1 mei 1786 en toonde een negatief resultaat van 20.091 gulden, 3 stuivers en 7 duiten. Hierin waren begrepen de geleende kapitalen van 4000 gulden van Dulleman te Meppel, 1000 gulden van “de Hr. Drost” (S.P.A. van Heiden Reinestein), 3000 gulden van de weduwe Pak te Amsterdam en 5000 gulden van Maris Mulder. Van deze en latere afrekeningen zijn de belangrijkste posten weergegeven in tabel 1. De inkomsten waren opgetekend in “het boek van hout” (inclusief “sagelonen”) en “het boek van gort” (het produkt van de pelmolen). De inkomsten van de gort lopen snel terug, de opbrengst van het hout lijkt beter.

In de uitgaven bij de eerste afrekening was een post begrepen van f 2476-12-0 uitbetaald aan de knechten; later is dit niet meer apart vermeld. Voor het bedienen van de molen kreeg Lucas Oldenhuis

Tabel 1: inkomsten en uitgaven van de zaagmolen 1786-1792

Datum	Inkomsten		Uitgaven
	Hout	Gort	
15-06-1786	20.224-2-4	11.427-12-3	63.173-13-2
04-06-1787	10.834-10-14	617-13-4	14.116- 8-4
23-10-1790	40.143-2-7	193-9-1	29.414-19-6
28-06-1792	9.215-13-1	-	721-4-0

Kymmell over de eerste vijf jaar in totaal 300 gulden uitgekeerd. Hoewel de molen in 1788 werd verkocht, deed Lucas Oldenhuis Kymmell nog tot 27 augustus 1803 uitkeringen aan zijn familieleden.⁶

Verkoop 1788

In 1788 kochten Lambert Kniphorst en Cons. te Meppel de zaagmolen. Over de koopprijs “onder kortinge van de gereetschappen” van f 10.148-13-0 moest de 40ste penning worden betaald ten bedrage van f 253-14-0. De totale koopsom van de “zaagmoole, toebehorende behuisingen, en de moolen gereetschappen” bedroeg 11.000 gulden.⁷

Er zijn geen directe bronnen die ons kunnen leren hoe het er rond die tijd in de molen toeling. Gegevens over de zaagmolen in Meppel, ook eigendom van de firma Kniphorst, geven echter een aardig beeld van hoe het ook in Assen kan zijn geweest.⁸ Deze molen lag aan het Meppelerdiep “om het hout door middel van het water gemakkelijker bij de mole te kunnen brengen”. De grondstof was (uiteraard) hout. Het beste was eiken “om de duirzaamheid”, maar “alle soorten van houd zaagmen” om er “deelen, ribben, latten en planken van te maken”.

Als werktuigen worden genoemd de zagen met zijn ramen, gemaakt van hout en ijzer. De ramen werden in Meppel gemaakt, de zagen echter in Remscheijld in Duitsland. Een “gebrek” was dat “de zaagen gedurig stomp worden, en zomtijds tweemondig vallen, dat is dat de takken splitzen”. Het

personeel bestond uit vier personen: een meesterknecht, een middelknecht, een “souirerman” (sjouwerman?) en een jongen, allen “inboorlingen”. De drie mannen verdienden (waarschijnlijk samen) gemiddeld 18 gulden per week, de jongen, die beneden de 18 jaar was, kreeg één stuiver per week. Op de vraag welke verhinderingen er zijn “aan den onbelemmerden voortgang der fabriek” vernemen we als verrassende antwoord: “de stilte van de wind”! De gemaakte goederen werden gezonden “na alle menschen die iets gekogt hebben, en goed voor de betaalinge worden erkend”, met behulp van “schuten, wagens en door menschen”.

Verkoop 1818

In 1818 verkocht Kniphorst de Asser zaagmolen met toebehoren voor 14.250 gulden aan Mr. Coenraad Wolter Ellents Hofstede, lid van Gedeputeerde Staten te Assen, en Aalt Willem van Holthe, arrondissementsontvanger te Dwingeloo.⁹ Op 23 oktober was een memorie van lasten, clausulen en voorwaarden gedeponerd bij notaris Mr. M. Schukking te Assen en op 9 november vond de veiling plaats ten huize van kastelein B.J. Zuidema te Assen.

Het complex was voor de veiling in zestien percelen opgedeeld, waarvan zeven niet werden toegewezen en derhalve niet verkocht. Het eerste perceel omvatte de “houtzagmolen, staande en gelegen op de Smilde bij Assen” met de bijbehorende balkenkolk en een aantal gereedschappen. Op het erf stonden ook nog “een gebouw waarin een kantoor en twee knechten wo-

ningen, benevens een kalkschuur, en droogschuur met paardestal". Ten noordwesten van de molen lagen langs de vaart nog de percelen 2 tot en met 5. Perceel 2 was een huis, bewoond door Hendrik Boer en de weduwe Jan Meijering, perceel 3 een schuur, perceel 4 een huis, bewoond door Roelof Lukas, en perceel 5 een kampje groenland ter grootte van ongeveer 1 1/2 mudde. Landinwaarts lagen de overige percelen, merendeels landerijen. Het gehele vrijwel vierkante complex had in 1832 een oppervlakte van 11.36.50 hectare. In dat jaar waren ook de zeven percelen die bij de veiling van 1818 niet werden verkocht (2 en 3 en 6 tot en met 10) eigendom van Van Holthe.

Van Holthe alleen eigenaar

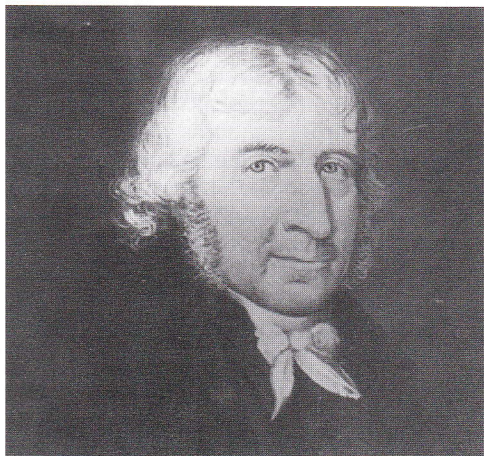
Op 21 maart 1821 verkocht Hofstede zijn aandeel in de molen voor 4000 gulden aan

Van Holthe.¹⁰ Aangezien de waarde in 1818 ruim 14.000 gulden was geweest, is de vraag gewettigd of het bezit in waarde verminderd was. Een andere mogelijkheid is dat Hofstedes aandeel minder dan de helft bedroeg. Misschien had hij ook dringend geld nodig. Coenraad Wolter Ellents Hofstede was een zoon van Gouverneur Petrus Hofstede. In de Franse tijd was hij enige tijd onderprefect, van 1816 tot 1818 één der drie burgemeesters van Assen en later lid van Gedeputeerde Staten. In 1821 vertrok hij echter naar Demerary - (voormalig Brits) Guyana - in Zuid-Amerika onder achterlating in Assen van zijn West-indische echtgenote. Een slechte verhouding met zijn vader en/of vrouw is wel als oorzaak gesuggereerd, maar wellicht waren er meer problemen.¹¹

Aalt Willem van Holthe behoorde tot de groep koopman-koninkjes, zoals Prakke ze

De houtzaagmolen 'De Tulp', met op de voorgrond de balkenkolk en op de achtergrond een molen die verderop langs de Vaart richting Kloosterveen stond. Deze tekening werd omstreeks 1900 gemaakt door J.F. Obbes (fotoarchief Drents Museum te Assen)

*Aalt Willem van Holthe tot den Oldengaerde
(particuliere collectie)*

noemde. Buist noemde hem als voorbeeld van een groep burgemeesters die tegelijkertijd tot de belangrijkste grondbezitters in hun gemeente behoorden, wat de deur openzette voor een ongezonde cumulatie van macht. Van Holthe had in 1808 de havezate Oldengaerde in Dwingeloo gekocht en was van 1812 tot 1852 tevens burgemeester van die gemeente. Daarnaast was hij van 1821 tot zijn dood in 1854 lid van Provinciale Staten, terwijl hij ook nog de functies van rijksontvanger der directe belastingen en accijnzen en van gemeenteontvanger heeft bekleed. Van Holthe breidde zijn grondbezit nog uit doordat hij in 1824 het landgoed Rheebruggen erfde van zijn moeder en zes jaar later in Dwingeloo ook het goed Batinge kocht. Van beide landgoederen liet hij de huizen afbreken, respectievelijk in 1835 en 1832. Vanwege zijn tirannieke aard en zijn geld- en zelfzucht werden er vaak aanmerkingen op Van Holthes karakter gemaakt, maar anderzijds was hij tolerant genoeg om de Afgescheidenen in zijn gemeente te beschermen en zelfs bij hen naar de kerk te gaan. Naast de exploitatie van zijn twee houtzaagmolens handelde Van Holthe in bouwmaterialen (kustcement, aan zijn fabriek bij Assen verkrijgbaar, en “metzelsteen”) en in eikeschors.¹²

In verband met de belastingheffing was Van Holthe al snel (in de periode 1822-1829) verwickeld in processen met de

Directie der Registratie en Domeinen over de waardering van zijn molen. Ondertussen kocht hij op 20 december 1825 van Kniphorst nog een huis te Smilde bij de zaagmolen, mogelijk het in 1818 onverkochte tweede perceel, terwijl hij in 1832 kennelijk het hele in 1818 geveilde complex in bezit had.¹³ Tot zijn eigendommen behoorde toen waarschijnlijk ook al een kalkoven, hoewel deze door het kadaster in 1832 niet is geregistreerd, of het zou de wel genoemde schuur moeten zijn (sectie H 89). In 1830 werd in een brief van H.J.L. van der Wijck echter al gesproken over de “Fabryk” aan de wijk, waarmee vermoedelijk de kalkoven werd bedoeld.¹⁴

De molen werd in 1832 door het kadaster geregistreerd als zaag-, pel- en korenmolen, hoewel Van Holthe volgens Prakke pas in 1840 plannen had om de molen ook in te richten voor het malen van koren. Uit niets blijkt echter dat dit ook is verwezenlijkt. In 1832 verwierf Van Holthe vrijstelling van tol voor zijn klanten (vlakbij de molen richting Assen lag een tolhuis), terwijl hij in 1841 nog een tweede houtzaagmolen liet bouwen aan de noordzijde van de Vaart, op de plaats waar tot voor kort de gebouwen van de Asser Houthandel te vinden waren.¹⁵

Na de dood van Aalt Willem van Holthe in 1854 werd de exploitatie van de twee zaagmolens door de familie voortgezet. Er waren twee dochters: de oudste Roelina Gijsbertha Suzanna Leonora (1811-1832) was gehuwd met Mr. Jan Hendrik Westra, die na haar vroege dood was hertrouwd met de tweede dochter Susanna Leonora (1818-1907). Westra was sinds 1838 raadsheer bij het Provinciaal Gerechtshof in Assen en zal zelf weinig bemoeienis hebben gehad met de feitelijke exploitatie van de molens. Zijn zoon uit zijn eerste huwelijk, Aalt Willem Westra (1832-1913), voegde later naar wens van zijn grootvader de naam Van Holthe toe aan zijn familienaam, waardoor de familie Westra van Holthe ontstond.¹⁶

De molen omstreeks 1862

Omstreeks 1862 wilde de familie Westra de zaagmolens blijkaar verkopen.

Een ongedateerde memorie van lasten, clausulen en voorwaarden vermeldt dat Mr. J.H. Westra, raadsheer te Assen, diens vrouw Susanna Leonora van Holthe en A.W. Westra van Holthe, koopman op Oldengaerde te Dwingeloo, de bezittingen per 1 mei 1862 wilden leveren. Dankzij deze plannen is de situatie in dat jaar goed bekend. Bij de genoemde memorie bevinden zich ook nog klad-aantekeningen over de financiële en technische details van de molens en over het personeel.¹⁷

Het eerste te verkopen perceel omvatte de houtzaagmolen 'De Tulp', met "heerenbehuizinge", tuin, erven, knechtswoningen, houtschuren en bijbehorend water. De erven van H.J.L. van der Wijck bezaten het recht van vrije doorvaart door de balkenkolk en de wijk langs de kalkoven. In de straatweg langs de hoofdvaart lag toen nog een "klapbrug" over de uitmonding van de wijk. De zaagmolen zelf had een vlucht van 72 1/2 voet (Groninger maat) en bevatte drie ramen en een lat-raam. Van de drie sleden waren twee 39 voet en één 32 voet groot. De opsleep was 33 voet lang en het water "tot berging der balken" had een oppervlakte van ongeveer 4000 vierkante meter. De balken konden worden aangevoerd via het Noord-Willemskanaal, met Delfzijl als de beste zeehaven, of via de Drentsche Hoofdvaart, in welk geval Zwartsluis de naaste zeehaven was. Het jaarlijks "debiet" (opbrengst) van beide molens en de bijbehorende handel werd in 1862 gesteld op 52.000 gulden.

Op het erf van de zaagmolen stond ook een gebouw met daarin een olieslag. Met deze oliemolen werd gewoonlijk maar vier maanden per jaar gewerkt en dan ongeveer 50 last zaad afgeslagen. De drukte van de houtzagerij liet niet toe hier meer uitbreiding aan te geven. De laatste twee jaar was er zelfs helemaal niet meer mee gewerkt. De olieslag bestond uit een wentelas met vier raden en spaken met drie halsstenen, een overbrenger met twee raden en drie halsstenen (waarbij twee lange spillen met vier raden hoorden, die in de zaagmolen stonden), een doodbed met ijzeren leggers, twee blauwe zerken stenen lopers met steenspil en wiel, een pletterij met twee ijzeren rollen, twee

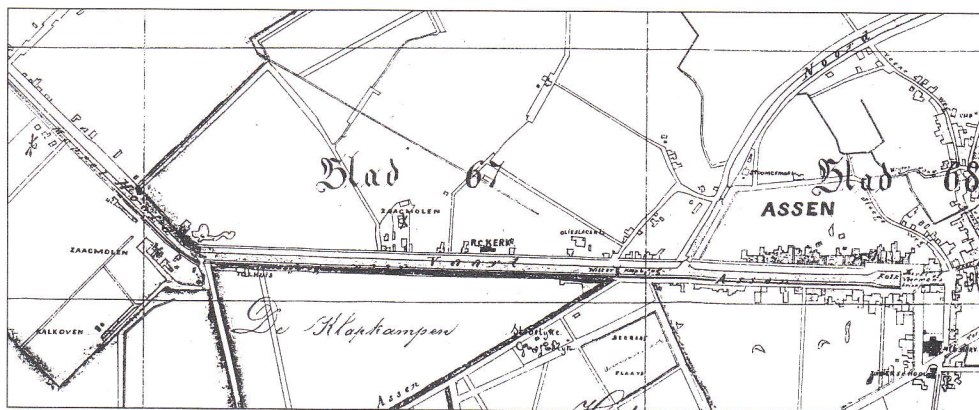
gangspillen met vier raden etcetera.

Op een afstand van 154 meter landinwaarts van de zaag- en oliemolen bevond zich een kalkoven met leschhuis, bijbehorende grond en water. De oven had een oppervlakte van 1.10 are en het leschhok of kalkschuur was 0.90 are groot. Jaarlijks werd hier gemiddeld 4500 mud kalk gebrand.¹⁸

Het personeel in 1862

Meesterknecht van de houtzagerij op de oude molen in 1862 was Harm Strabbing. Mogelijk was hij een nazaat van Hendrik Strabbe (die ondertekende als Strabbing), geboren in 1773 en zaagmolenaar te Assen. Deze Strabbing was op 19 mei 1818 getuige bij de aangifte van het overlijden van mijn voorvader Willem Eefting, die overleed "ten zijnen huize aan de klapbrug bij de zaagmolen". In 1832 werd een Hendrik Strabbing, zaagmolenaar te Smilde, als eigenaar genoemd van een perceel bouwland te Assen, sectie A 68, ter grootte van 99 are en 20 centiare.¹⁹ Dit perceel werd acht jaar later verkocht aan A.W. van Holthe door vijf leden van de familie Strabbing, waaronder Hendrik Strabbing, "Mr. zagemolenaarsknecht" te Assen, en Henderikus Strabbing, "zagemolenaarsknecht" te Hoogezand. Het stuk grond lag onmiddellijk achter de nieuwe zaagmolen.

Meesterknecht Harm Strabbing had in 1862 vrij wonen in een huis dat eigendom was van Mr. J.H. Westra en een huurwaarde bezat van 30 gulden per jaar. Ook had hij recht op het gebruik van een stukje grond op de kamp achter de zaagmolen. Verder kreeg Strabbing 14 gulden per jaar voor turf en deelde hij met de knechts L. Leutscher, Alje Laforte en Meint Luns-hof eenvierde van het zaagloon van beide molens, na aftrek van het loon van beide sjouwers of plankendragers. Als de beide molens in een week bijvoorbeeld voor 180 gulden hadden gezaagd, ging daar f 7,20 aan weekloon voor de beide sjouwers vanaf; van het restant van f 172,80 kregen de knechts gezamenlijk eenvierde, dus f 43,20 en dus f 10,80 per persoon. De werkelijke inkomsten waren echter lager: in de jaren 1856-1860 verdienden de vier

Op deze kadastrale kaart uit de tweede helft van de negentiende eeuw zijn links bij de eerste knik van de Vaart de gebouwen en de balkenkolk van zaagmolen 'De Tulp' zichtbaar. Circa 150 meter er achter stond de kalkoven met het leshuis. Meer naar rechts ziet men aan de noordzijde van de Vaart achtereenvolgens de gebouwen van de in 1841 gebouwde zaagmolen, de in 1837 gebouwde rooms-katholieke kerk en vlakbij de Witterbrug een olieslagerij. Vlakbij 'De Tulp' is richting Assen aan de zuidkant van de Vaart het tolhuis zichtbaar, waar de klanten van Aalt Willem van Holthe niets hoefden te betalen. Uiterst links tenslotte is schuin boven 'De Tulp' langs de Vaart de windmolen zichtbaar die men ook op de eerder afgebeelde tekening ziet (Rijksarchief in Drenthe te Assen)

knechts gemiddeld per week respectievelijk f 4,50, f 5,60, f 4,50, f 5,75 en f 4,83. Het totale zaagloon in die periode bedroeg achtereenvolgens 4377, 5088, 3942, 5142 en 4367 gulden. De tarieven verschilden per houtsoort. Vurenbalken gingen éénmaal door de molen en kostten afhankelijk van de lengte (16 tot 24 voet) 50 tot 75 cent, terwijl overmaats of wortelbalken 5 cent per voet kostten. Ribhout moest tweemaal door de molen, wat 7 1/2 cent kostte.

De tweede knecht aan de oude molen was L. Leutscher, die echter meesterknecht was bij het olieslaan. Ook hij had vrije woning in een huis van Westra, met een huurwaarde van 20 gulden per jaar, en wat land op de kamp achter de zaagmolen. Alje Laforte was in naam meesterknecht op de nieuwe molen. In de nabijheid daarvan had hij vrije woning in een pand met een huurwaarde van 20 gulden per jaar, terwijl hij daarnaast evenals Strabbing 14 gulden kreeg voor turf. Omdat hij echter "niet genoegzaam bekwaam" was, moest hij hiervan de helft - 17 gulden - afstaan aan de tweede knecht Meint Lunshof "wegens extra door deze te praesteeren diensten". Verder had ook Laforte een hoekje grond op de kamp bij de oude molen en tevens een stukje bij de nieuwe

molen. Meint Lunshof tenslotte bewoonde voor eigen rekening een huis nabij de oude zaagmolen.

Naast deze vier knechten waren er nog twee sjouwers of plankendragers. H. Smeenge Huizing was verbonden aan de oude molen en kreeg een weekloon van f 3,60. Voorts betaalde hij 20 gulden per jaar aan huur voor zijn huis bij de oude zaagmolen en een hoekje grond op de kamp aldaar. Reinder Hofsteenge was plankendrager aan de nieuwe molen. Ook hij verdiende f 3,60 per week en betaalde 20 gulden huur per jaar voor zijn woning bij de nieuwe molen en een hoekje grond op de kamp bij de oude molen. De sjouwers moesten altijd beschikbaar zijn voor het werk in de houthandel, behalve voor het steen lossen. Ook zorgden zij tegen extra beloning voor het "leschen" bij de kalkoven, maar als er veel werk was, werden daar ook wel dagloners ingezet. Bij het olieslaan waren drie knechten nodig. Zij verdienen samen 7 gulden per last: 3 voor de meesterknecht, 2,50 voor de middele knecht en 1,50 voor de onderknecht.

Het einde van 'De Tulp'

De beoogde verkoop in 1862 is kennelijk

niet doorgegaan. Over de daaropvolgende jaren is weinig bekend. Bij de herziening van de grondbelasting in de periode 1881-1889 stond de oude zaagmolen nog op naam van Susanna Leonora van Holthe, echtgenote van J.H. Westra en Cons. Dit werd bij die gelegenheid gewijzigd in A.W. Westra van Holthe op Oldengaerde te Dwingeloo. Vermoedelijk had Aalt Willem al eerder de feitelijke leiding over het bedrijf gekregen. De oude molen 'De Tulp' is waarschijnlijk in 1899 door brand verwoest. De houthandel werd vervolgens voortgezet bij de nieuwe molen, waar in 1901 een stoommachine van de firma Stork werd geplaatst.²⁰

Op 1 januari 1906 werd deze "houtzagerij en handel in bouwmaterialen" door A.W. Westra van Holthe officieel overgedragen aan zijn zoons Cornelis en Jan Hendrik Westra van Holthe "onder de firma A.W. Westra van Holthe". Van de broers schijnt vooral Cornelis de drijvende kracht te zijn geweest.²¹ Als N.V. Asser Houthandel zou het bedrijf onder Cornelis' zoon Willem Rudolf Westra van Holthe (1888-1965) uitgroeien tot een onderneming die decennialang binnen en buiten de provinciegrenzen een begrip was. Ook daaraan is echter een einde gekomen. Het bedrijf is opgeheven en de gebouwen zijn nog niet zo lang geleden afgebroken. Daarmee kwam een eind aan bijna twee eeuwen houtzagerij- en handel langs dit gedeelte van de Drentsche Hoofdvaart.

Noten:

1. Rijksarchief in Drenthe (RAD), Oude Staten Archieven (OSA), inv.nr. 6, X, 160-161; D.M. Bunskoeko, 'Molenbestand in Landschapsverband. Over de rol van de windmolen in Drenthe tussen 1600 en 1814' (niet uitgegeven doctoraalscriptie Rijksuniversiteit Groningen, afd. geschiedenis, 1984) 15-16, noten 38 en 50.
2. RAD, OSA, inv.nr. 6, XV, 217.
3. *Ibidem*, XVI, 24-24vso. Zie voor de Vaart o.a. A. Oltmans, *De gemeente Assen in hare wording en ontwikkeling* (Assen, 1907; ongewijzigde herdruk 1974) 14.
4. J. Bos; F.J. Hulst en P. Brood, red., *Huizen van stand. Geschiedenis van de Drentse havelaten en andere herenhuizen en hun bewoners* (Meppel/Amsterdam, '89) 279-284.

5. J. Bos en W.J. Kupperts, *Inventaris van het archief van het huis Mensinge te Roden* (Assen, 1986) 7-8, inv.nr. 523; Bos, *Huizen van stand*, 238-239, 417.
6. RAD, Huisarchief Mensinge, inv.nr. 186.
7. RAD, OSA, inv.nr. 1785, kopiedeel 7806; inv.nr. 1025, kopiedeel 17, 34.
8. *Fabrieken en trafieken in het Departement van de Oude IJssel (1800). De bedrijfsenquête van Johannes Goldberg* (Zwolle, 1990) 25-26, 79.
9. RAD, Huisarchief Oldengaerde (HO), inv.nr. 167. De molen lag op dat moment nog in de gemeente Smilde, tegen de grens met Assen. Dit gebied is pas in 1834 als sectie H ingedeeld bij de gemeente Assen, maar wel opgenomen in de Kadastrale Atlas 1832 van Assen. *Kadastrale Atlas van Drenthe 1832, deel VIII Assen* (Assen, 1987) 15, 61, kaart nr. 25.
10. RAD, HO, inv.nr. 167.
11. L. Buning, *Het Herenbolwerk. Politieke en sociale terreinverkenningen in Drenthe over de periode 1748-1888* (Assen, 1966) 128.
12. H.J. Prakke, *Deining in Drenthe. Historisch-sociografische speurtocht door de 'olde lantschap'. Een studie in Acculturatie* (Assen, 1951) 49-50; M.G. Buist, 'Van oude vrijheid naar nieuwe eenheid, 1748-1850' in: J. Heringa e.a., red., *Geschiedenis van Drenthe* (Meppel/Amsterdam, 1985) 526-527.
13. RAD, HO, inv.nrs. 167 en 202; *Kadastrale Atlas Assen*, sectie H nrs. 84-106.
14. RAD, Huisarchief De Klencke, inv.nr. 132.
15. Prakke, *Deining*, 50.
16. P. Brood, *Vier Drentse huisarchieven. Inventarissen van de huisarchieven De Havixhorst, De Klencke en Oldengaerde en supplement op de inventaris van Batinge* (Assen, 1979), 106.
17. RAD, HO, inv.nr. 167.
18. Zie voor de werking van kalkovens J.B.T. Kruiger, 'De gerestaureerde kalkovens te Dieverbrug', *Waardeel. Drents Historisch Tijdschrift*, 14 (1994), nr. 1, 8-11.
19. RAD, Burgerlijke stand Assen, Akte van overlijden 19 mei 1818; *Kadastrale Atlas Assen*, register, 19.
20. RAD, Archief Grondbelasting 1881-1889, Gemeente Assen, carréplan 67, legger sectie Q 1029 e.v.; M. Moree, 'Westra van Holthe, Willem Rudolf (1888-1965)' in: J. Bos en W. Foorthuis, red., *Drentse biografieën 4. Levensbeschrijvingen van bekende en onbekende Drenten* (Groningen, 1993) 121-123; mededeling van de heer J.H. Westra van Holthe te Assen.
21. RAD, HO, inv.nr. 169; Brood, *Vier Drentse huisarchieven* 107.

H.D. Gordinou de Gouberville en M.H. Ribberink

De Vereniging van Vrijzinnige Hervormden, afdeling Assen

De geschiedenis van de Hervormde Kerk wordt getekend door vele stromingen en modaliteiten. Richtingverschillen en verschil in opvattingen hebben de mensen regelmatig uit elkaar gedreven en verdraagzaamheid was vaak ver te zoeken. Dit is ook in Assen het geval geweest. In 1905 leidde het tot de oprichting van de V.V.H., de Vereniging van Vrijzinnige Hervormden.

De V.V.H. ontstond eigenlijk als tegenhanger van de rechtzinnige evangelisatie 'De Unie', die rond de eeuwwisseling zeer actief was en eigen kerkdiensten hield. Deze 'Unie' had toestemming gekregen om enkele kerkdiensten per jaar in de Grote Kerk aan het Kerkplein te houden. Die Grote Kerk, de huidige Jozefkerk, was vrijzinnig, en de ambtsdragers waren uitsluitend afkomstig uit de vrijzinnige leden van de Hervormde Kerk. Waarschijnlijk waren de ontwikkelingen met betrekking tot de 'Unie' aanleiding voor een aantal vrijzinnige leden om bij elkaar te komen; zij wilden zich beraden over de veranderingen die door de komst van enkele rechtzinnige diensten waren ontstaan.

Onder leiding van Ds. G. Visser werd een vergadering belegd om tot de oprichting van de Vereniging van Vrijzinnige Hervormden in Drenthe te komen. Op deze eerste vergadering, die op 3 oktober 1905 gehouden werd en als oprichtingsdatum ging gelden, traden negentien leden toe. Dit was nog vóór er een landelijke vereniging bestond. De eerste secretaris werd de heer C. van Gorcum. Anderhalve maand later, op 23 november, werd er al een lezing georganiseerd in het Concerthuis. Het was bedoeld als een propaganda-avond. In de foyer sprak Prof. Dr. Eerdmans uit Leiden over 'Vrijzinnigheid en orthodoxie in de Hervormde kerk'. Spontaan groeide het ledenaantal van 19 naar 46.

De eerste jaren verliepen rustig in het overwegend vrijzinnige Assen. In 1911 volgde er weer een propaganda-avond onder leiding van Prof. Eerdmans. De vereniging werd actiever en het aantal leden was in 1914 al toegenomen tot 80. Er werd een koortje opgericht onder leiding van de heer Elstradt, het hoofd van de 'Rijksdag-normaalschool'. Dit koortje luisterde aanvankelijk de bijeenkomsten van de vereniging op. Ook voor de jeugd werd wat gedaan. Er werden clubs voor jongens en meisjes opgericht. De openluchtbijeenkomsten in provinciaal verband waren zeer populair. Zo werd in 1912 in de Emmerdennen een openluchtbijeenkomst gehouden en in 1914 was er een samenkomst in het Asserbos. In 1918 kwamen op het terrein van Port Natal maar liefst 400 deelnemers bijeen. In 1920 telde men 500 deelnemers en bij de bijeenkomst in het Pelinckbos van 1923 ongeveer 800! Op deze zogeheten hagepreken hielden diverse dominees een korte preek of toespraak. Over deze samenkomsten schreef Ir. G. Smit bij het 75-jarig bestaan: "Ikzelf heb enige van die bijeenkomsten in diverse plaatsen in Drenthe meegemaakt. Het waren fijne dagen en ik zou me kunnen voorstellen, dat ook heden zulke bijeenkomsten nog een succes zouden kunnen hebben".

De Kern

In die tijd van bloeiende belangstelling groeide de behoefte aan een eigen verenigingsgebouw, waar vergaderingen, lezingen en het jeugdwerk een onderdak konden krijgen. Reeds in 1923 beraamde het bestuur, onder voorzitterschap van Ds. Van Duyn, daar concrete plannen voor. Drie bestuursleden waren bereid om alvast 2.500 gulden beschikbaar te stellen voor de aankoop van een terrein aan de Oranjestraat. Daarnaast werden aandelen van 100 gulden à 3 procent uitgegeven, er werd een

bazaar georganiseerd met behulp van de vrijzinnige vrouwenvereniging en tenslotte ging de dominee op 'pastoraal huisbezoek' bij de rijkstgevende leden. De bedoeling van een dergelijk bezoek was wel duidelijk.

Het duurde echter nog vele jaren voordat de plannen konden worden uitgevoerd. Ondertussen kwam een samenwerking tot stand met de Vrijzinnige Christelijke Jongeren Bond (V.C.J.B.), de Nederlandse Protestantenvond (N.P.B.) en de Doopsgezinde Gemeente. In 1930 was tenslotte aan een aantal belangrijke voorwaarden voldaan: er was een enthousiast bestuur onder leiding van Ds. G. Visser, een fonds, een hypothecaire lening en een terrein. Architect J. Boelens ontwierp tegen een 'vriendenprijs' een gebouw. Door een oproep in het V.V.H.-blad 'Noorderlicht' kreeg het nieuwe gebouw zijn kernachtige naam: 'De Kern'. De eerste steen ervoor werd op 23 augustus 1930 gelegd door de echtgenote van Ds. Visser, mw. A. Visser. Er werd vlot gebouwd. Al op 11 november 1930 werd De Kern geopend. Gebruikers van De Kern waren allen die bij vrijzinnig Assen betrokken waren: het zangkoor, de muziekclub 'De Troubadours', de vrouwenvereniging en het jeugdverband 'Meyboom'. Om aan vele wensen tegemoet te komen, werden er al spoedig vele aanvullingen en verbouwingen in het gebouw aangebracht, bijvoorbeeld de coulissen in 1931. Vele jongeren-van-toen zullen herinneringen hebben aan hetgeen zich daar tussen en achter afspeelde....

De vrijzinnige jongeren

In de periode na de Eerste Wereldoorlog werden in vele gemeenten jeugdgemeenschappen opgericht. Zo kwam in Assen de Vrijzinnige Christelijke Jongeren Bond (V.C.J.B.) tot stand. Hun voorloper heette 'De Rijzende Kerk'. In 1932 vond daarnaast de oprichting plaats van de Asser

Jeugdgemeenschap. Dit was een meer omvattende organisatie dan de V.C.J.B., ook in leeftijdsopbouw. In juli 1932 hield de Jeugdgemeenschap haar eerste grote buitendag in Hooghalen, waaraan meer dan honderd jongeren deelnamen. De grote inspirator van deze jeugdbeweging was de in 1930 toetredende R. Oostra, godsdienst-onderwijzer en jeugdlerder. Ook de latere Prof. Dr. H.J. Prakke droeg in zijn jongere jaren een belangrijk steentje bij als jeugd-ouderling. De gehele jeugdbeweging vond in het verenigingsgebouw De Kern een prima onderkomen. Het vrijzinnige jeugdwerk werd in Assen gebundeld door de oprichting van het jeugdverband 'Meyboom' op 25 mei 1933. Toe traden het V.C.J.B., het Jongeren Gilde, een vereniging van jonge lidmaten en de Zondagschool, en al spoedig ook groepen die landelijk georganiseerd waren in de V.C.J.C., de Vrijzinnig Christelijke Jeugd Centrale: Het Bosvolk, de Vrije Vogels en de Jeugdgemeenschap. De band met de toen nog vrijzinnige Hervormde Gemeente in Assen werd hierdoor organisatorisch gewaarborgd.

Het jeugdverband was genoemd naar Prof. Dr. Hayo Uden Meyboom (1842-1933), een steunpilaar van vrijzinnig protestantisme en de vrijzinnige theologie in Nederland. De 'Meyboom' werd niet alleen in Assen, maar in heel vrijzinnig Nederland een begrip. Op Hemelvaartsdag 1933 werd

Het verenigingsgebouw 'De Kern' in de Oranjestraat (foto Marjan Puite)

Het planten van de 'Meyboom' op de Brink op Hemelvaartsdag 1933. Uiterst links is nog juist burgemeester Bothenius Lohman zichtbaar. Tussen hem en de zojuist geplante boom in staat H.J. Prakke. Voor het publiek houdt agent IJtsma een oogje in het zeil. Linksboven zijn nog juist het hek en de ingang van de gevangenis te zien (collectie Gemeentearchief Assen)

op de Brink, voor de voormalige pastorie van Ds. Meyboom, een boom geplant. De boom, een jonge linde, die schuchter zijn blaadjes ontvouwde, was als 'Meiboom' het symbool van jong, nieuw leven. Door de meiboom naar oud gebruik in het voorjaar feestelijk in het centrum van de gemeente te brengen als zinnebeeld van de vruchtbaarheid, wilde men in 1933 tot uitdrukking brengen dat het jeugdverband 'Meyboom' vruchtbaar zou zijn op het terrein van het geestelijk leven in Assen. Dat het jeugdverband inderdaad vrucht heeft gedragen, weten de velen die er op de een of andere manier bij betrokken waren. De grote persoonlijkheid in de 'Meyboom' was de al genoemde Oostra, die van 1930 tot 1946 in Assen werkte. Hij was de initiatiefnemer en stimulator van vele activiteiten.

In de 'Meyboom' werden alle mogelijke activiteiten georganiseerd. Er waren clubs, bijeenkomsten, tentoonstellingen, volksdansen en er werd muziek gemaakt. Het

belangrijkste was het ontstaan van een sterke band onder de leden, waarvan saamhorigheid, een grote creativiteit, veel plezier en inspiratie de basis vormde. De 'Meyboom' was een levendige en enthousiaste jeugdbeweging. Men voelde zich verbonden, ook in de vlaggen, symbolen en spreuken als bijvoorbeeld de V.C.J.C.-spreuk: 'Verbonden met allen die van goede wille zijn, gedragen door hoger kracht, geroepen tot vernieuwing van de wereld en ons leven, willen we God met al onze kracht dienen'. Er werd gezongen uit de eigen 'Meyboom'-bundel en uit 'Jong is ons hart'. Ook werden er lekespelen opgevoerd, geregisseerd door Oostra. Voorbeelden hiervan waren 'Beatrijs', 'Pinky', 'Job' en 'Uw naam worde geheiligd'.

Een belangrijke facet voor de 'Meyboom' was het kampwerk. De zomerkampen waren voor de meisjes en de jongens gescheiden, maar bij de meisjeskampen was er wel bescherming door het sterke

geslacht. Later waren er ook gecombineerde kampen. Zo ging de 'Meyboom' in 1930 naar Gasselte, in 1931 naar Odoorn, in 1932 naar Dwingeloo, in 1933 naar Terschelling, in 1934 naar Schiermonnikoog, in 1935 naar Vlieland, in 1936 naar Tongeren, in 1937 naar Hellendoorn, in 1938 naar Schiermonnikoog en in 1939 naar Hattum. Na de oorlog, in 1945, werd er nog een kamp georganiseerd naar Peest. Daarnaast waren er meermalen weekends in het kampeerhuis van de V.C.J.C. in de bossen van Hooghalen. Dit huis bestaat anno 1995 nog steeds.

De oorlogsjaren

Tussen 1930 en 1940 was de 'Meyboom' een springlevende jeugdbeweging. Maar toen kwam de bezetting. Al in oktober 1940 werd Oostra door de Duitse bezetter opgepakt, samen met prominenten als Drees, Schermerhorn en Banning. Hun gevangenneming gold als een repressaille voor de gebeurtenissen in Nederlands Oost-Indië. De groep verbleef onder andere in Sint-Michiëlsgestel en Buchenwald. Oostra werd in 1944 vrijgelaten. Dat hij zich niet klein had laten krijgen, blijkt wel uit het feit dat hij al weer met Kerstmis 1944 in de kerk een door hemzelf geschreven kerstspel leidde.

De jeugdbeweging trachtte de 'Meyboom' tijdens de oorlogsjaren in leven te houden. Om strategische redenen werd de 'Meyboom' voortgezet als jeugdwerk van de Hervormde Gemeente. Toen bijeenkomsten 's avonds niet meer mogelijk waren in verband met het uitgaansverbod, kwamen de leden in kleine groepjes thuis bij elkaar. De Kern werd tussen 1940 en 1945 voor velerlei doeleinden ge- en misbruikt, onder andere als depot voor voedingswaren en brood, en als slaapgelegenheid voor mannen van de 'Organisation Todt' (de gedwongen arbeid tijdens de bezetting).

De V.V.H. na de oorlog

In de oorlogsjaren ontstond in kerkelijke, politieke en maatschappelijke kringen het gemeenschappelijke gevoel dat er na het afschudden van het juk van de bezetting

een totaal nieuw Nederland moest ontstaan. Gekissebis over onbenullige scheidslijnen en verzuiling moesten voorgoed tot het verleden behoren. Tussen de kerkelijke leiders binnen de Hervormde Kerk ontstond eenzelfde streven naar grotere saamhorigheid. Weg met de richtingsstrijd! Gezamenlijk werkte men via de Gemeenteopbouw toe naar de nieuwe kerkorde van 1951. De oude stamde uit 1816 en was ook wel aan enige herziening toe. De landelijke, overkoepelende Vereniging van Vrijzinnige Hervormden deed in navolging van haar landelijke voorgan-

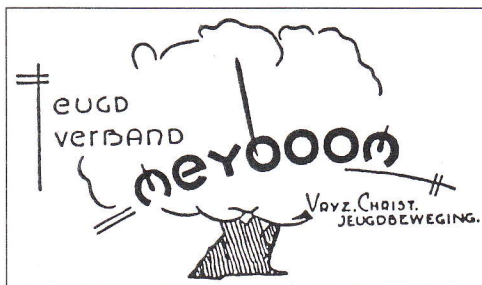

Hoofdleider R. Oostra in groot tenue tijdens het jeugdkamp in Hellendoorn in 1937 (uit: Liber amicorum. 90 jaar V.V.H. Assen 1905-1995 [Assen, 1995])

gers mee met de beoogde samenwerking en sloot zich kerkelijk aan bij de nieuwe kerkelijke organisatie.

Maar ondanks dit streven naar eenheid, saamhorigheid, oecumenische samenwerking, wederzijds begrip en meer verdraagzaamheid, bleef de V.V.H. bestaan. De reden was wellicht, dat er altijd nog leden waren, die hun geestelijk erfgoed wel met anderen wensten te delen, maar niet wens-ten af te staan. Want dat was iets heel anders. Langzaam werd het ledenaantal van de V.V.H. echter steeds kleiner. De uitgangspunten en doelstellingen werden steeds onbekender. Er namen geen uitge-sproken vrijzinnige denkers en sprekers meer het voortouw om een tegenwicht te vormen tegen het verder toenemen van een meer uniform geloof, dat de wat on-gelukkige benaming 'midden-orthodox' kreeg. De animo zakte af en vele wat oudere vrijzinnigen voelden zich verweesd. Opmerkingen van goedwillende ambts-dragers dat de vrijzinnige apartheid uit de tijd was, omdat die geloofsbelevingen 'inmiddels toch al gemeengoed in de kerk waren geworden', kwamen bij hen als zeer pijnlijk aan. De positief bedoelde woorden sloegen de plank juist finaal mis.

Langzaam groeide in de jaren zeventig het besef dat er weer meer inbreng moest komen van de vrijzinnige en ondogmati-sche richting binnen de kerk. Men trachtte enig tegengas te bieden tegen een verdere, zogenoemde 'verrechtsing' van de Her-vormde Kerk. Het pluriforme karakter van die Kerk moest gewaarborgd worden. Nieuwe ontwikkelingen waren hiervoor noodzakelijk. Stap voor stap werkte men hier naartoe, met als doel, net als indertijd de oprichters van de V.V.H., om op te komen voor de geloofsbelangen van mensen. Sinds 1980 heeft dat in Assen geleid tot nieuwe ontwikkelingen. Met de Groep van Principieel Vrijzinnigen werd een betere samenwerking gevonden, die tot een samengaan heeft geleid. Een 'nieuwe' grotere V.V.H. kreeg behalve meer leden ook meer bestuurskracht. Eigen kerkdiensten werden met regelmaat ge-houden in de Doopsgezinde Kerk aan de Oranjestraat. Anno 1995 is er weer een bloeiend vrijzinnig kerkelijk en vereni-

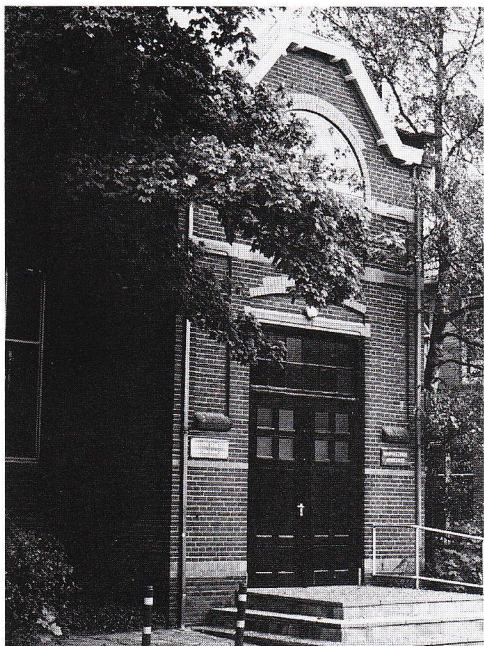
Het vignet van de jeugdbeweging (uit: Liber amicorum. 90 jaar V.V.H. Assen 1905-1995 [Assen, 1995])

gingsleven, wel op eigen benen, maar met een traditionele verbondenheid met de Hervormde Gemeente.

De 'Meyboom' na de oorlog

Na de bevrijding herrees de 'Meyboom' als jeugdbeweging. In de Kern werd een zogenaamde 'Nabetrachtingsbijeenkomst' gehouden; een terugblik op de oorlogs-jaren. Ook wat de materiële kant betreft werd de balans opgemaakt. Bij de 'Schade-commissie' werd voor schade aan de Kern een rekening ingediend van f 983,99. Men ging er weer stevig tegenaan. Zo werd het hele gebouw door de jongeren met bezems gekeerd! Maar het was moeilijk om het vroegere elan terug te vinden. Velen van de vroegere kern uit de jeugdbeweging waren verdwenen of vertrokken en an-de-ren meenden dat ook de vrijzinnige 'schotjes' moesten verdwijnen. Weer anderen beleefden dit als 'verrechtsing'. Het was een periode van verwarring, onvrede en een zoeken naar eigen wegen. In het voorjaar van 1946 vertrok Oostra naar Heemstede, om te gaan werken bij de Hervormde Jeugdraad in Amsterdam. Het verlies van deze jeugdwerkleider betekende een grote tegenslag.

Door al deze ontwikkelingen en door het geringe vrijzinnige enthousiasme was het moeilijk voor de 'Meyboom' om de nodige esprit terug te vinden. Toch heeft het jeugdverband tussen 1946 en ongeveer 1970 nog wel veel betekend voor de vrij-zinnige jeugd. Zo nam ze in 1959 het ini-tiatief voor de bouw van een jeugdhonk achter De Kern. In 1960 kwam met ver-

Sedert 1990 houdt de V.V.H. haar samenkomsten in de Doopsgezinde Kerk aan de Oranjestraat (foto Marjan Puite)

eende krachten 'De Doevenkamp' gereed. Het gebouw was met eigen krachten gebouwd en opgetrokken uit gebruikte materialen. De ouders van jeugdleden boden praktische hulp: vaders bikten en moeders baken (namelijk cakes voor de verloting). Het 'Meyboom'-blad kreeg als naam 'De Doevenkamp' en verscheen in de jaren zestig geregeld.

De Kern verkocht

Ondertussen verliepen de zaken voor De Kern minder voorspoedig. Om de financiën weer op peil te brengen, verhuurde het bestuur van de V.V.H. het gebouw na de bevrijding aan de B.L.O.-school, de Gereformeerde Kerk, en de Baptisten-gemeente. Maar ook de eigen leden gebruikten het gebouw intensief met het opvoeren van stukken als 'De ster van Bethlehem' en Mysteriespelen. Ruim 25 jaar na de opening vond in 1956 een ingrijpende verbouwing plaats, waaraan tal van vrijwilligers en beheerders hun steentje bijdroegen. Desondanks vielen verschillende gebruiksfuncties weg, onder

andere toen de jeugd in 1960 met De Doevenkamp haar eigen 'honk' kreeg. Daarbij kwam nog, dat het aantal verhuurmogelijkheden in Assen toenam. De inkomsten uit verhuur namen zodoende af, terwijl de kosten voor groot onderhoud toenamen. In het begin van de jaren tachtig was de kas dan ook bijna leeg en de te verwachten kosten werden steeds hoger. In 1984 werd daarom besloten om De Kern te verkopen. Het betekende een afscheid van een wezenlijk onderdeel van het vrijzinnige verenigingsleven. Voor sommigen was dat moeilijk te accepteren. Er stond echter tegenover dat de V.V.H. in plaats van een vereniging met een lege kas, een redelijk rijke club werd. Door het goed beleggen van de opbrengst kon het bestuur van de rentebaten allerlei activiteiten ontwikkelen en vele goede doelen financieel ondersteunen.

Ook het jeugdwerk veranderde. Zo kwamen er tijdens de jaren zeventig ook in Assen en in de Asser V.C.J.C. steeds meer beroepskrachten, waaronder de 'Wika's', Werkers In Kerkelijke Arbeid. Tevens werden van rijkswege (door het ministerie van C.R.M.) subsidies verleend ter stimulerende van plaatselijke projecten. In Drenthe was dat 'het Stip'. In heel Nederland en ook in Assen werd hard gewerkt, gezocht, geëxperimenteerd en bijgestuurd om aansluiting bij de jeugd te vinden en te houden. Dat bleek echter niet gemakkelijk in een tijd waarin bewegingen als Provo, Hippies en Kabouters van zich deden spreken. In heel Nederland en ook in Assen voldeden de oude vormen niet meer. Ook de bevlogenheid van weleer was gevlogen. Daarom werd het jeugdwerk in 1974 stilgelegd en in 1985 werd het jeugdverband 'Meyboom' definitief opgeheven. Het batig saldo werd verdeeld over de Vereniging van Vrijzinnige Hervormden, de Doopsgezinde Gemeente en de landelijk V.C.J.C. Wat bleef zijn de herinneringen en de Meiboom op De Brink.

Verantwoording:

Dit artikel is een bewerkt onderdeel van het gedenkboek *Liber amicorum. 90 jaar V.V.H. Assen 1905-1995* (Assen, 1995).

B.W.F. Walthaus

Herinneringen aan het Assen van voor de oorlog (2)

Barend Walthaus werd in 1921 geboren als zoon van een kruidenier op de hoek van de Molenstraat en het Kanaal. Tot z'n achttiende bleef hij in Assen wonen. Later zou hij de journalistiek in gaan, het grootste deel van zijn loopbaan bij het Nieuwsblad van het Noorden. Na zijn pensionering begon Walthaus zijn jeugdherinneringen op papier te zetten. Hier volgt het tweede deel, waarbij hij ons meeneemt naar de soldaten en vooral... naar de muziek.

De stafmuziek

Met de muziek mee. Dat deed de Asser jeugd (en iets ouderen) metterdaad. Die muziek kwam uit de klarinetten, saxofoons, hobo's, dwarsfluiten en wat voor andere instrumenten van de militaire kapel. In de volksmond heette dit 'de stafmuziek'. En met die stafmuziek liet je je letterlijk meevoeren als die de troepen op weg naar een veldoefening een eindweegs begeleidde.

Assen was een garnizoensstad. In de twee kazernes aan de Vaart lagen permanent honderden militairen; officieren, onder-officieren en manschappen. Die manschappen waren de dienstplichtigen, die 'voor hun nummer' 's lands wapenrok moesten aantrekken. Vijf maanden van hun leven duurde het verblijf in de kazerne. In die tijd werden ze, tegen een gage van 50 cent per week, klaargestoomd voor een onverhoopte taak aan een oorlogsfront. Van het geld kon je geen potten breken en dat gebeurde dan ook niet. In hun vrije tijd trokken ze de kazernepoort uit om in de stad hun vertier te zoeken. Puttees om de benen, een groene veldmuts op de kruin; het legergroen was volop aanwezig in het stadsdecor. Hakken klikkend en de militaire groet brengend als een meerdere hun pad kruiste. De groetplicht werd zagezegd met harde hand gehandhaafd. Een glaasje bier was voor de dienstplichtigen het ultieme genot van hun bestedingsmogelijkheden. De Asser kroegbazen waren de enigen die nog iets aan hen over-

De voltallige Stafmuziek 1 RI omstreeks 1930, met kapelmeester S.P. van Leeuwen en onderkapelmeester L.A. Knappert (uit: A.E.S. de Mol Moncourt, De Johan Willem Friso Kapel. 175 jaar 'Blinken of verzinken'. 1819-1994 [Assen, 1994] 61)

Op de fiets begeleid door de Asser jeugd, trekt de Stafmuziek 1 RI aan het hoofd van de troepen door het Asserbos. Deze foto dateert van omstreeks 1930 (uit: A.E.S. de Mol Moncourt, De Johan Willem Friso Kapel. 175 jaar 'Blinken of verzinken'. 1819-1994 [Assen, 1994] 63)

hielden. De rest van de middenstand zag ze aan hun etalages voorbijtrekken. Maar er bleef gelukkig nog veel nering over van de officieren en onderofficieren die zich tot de vaste inwoners van Assen mochten rekenen.

Terug naar de stafmuziek. Men zou kunnen vragen: "Uit hoeveel man bestond die dan wel?". Ik zou het niet kunnen zeggen. In elk geval was het een groot orkest, een symfonieorkest, met als dirigent kapelmeester Van Leeuwen. Zijn militaire rang zal wel kapitein of luitenant zijn geweest. De orkestleden bestonden louter uit onderofficieren - dit zal wel met de salariëring te maken hebben gehad!

Het was de gewoonte dat de stafmuziek de troep begeleidde wanneer die uittrok voor manoeuvres of veldoefeningen. Terredet, retterdet.... Dat marcheerde lekker als je helemaal naar Loon, Peelo of Witten moest lopen. Keurig in het gelid, in straf tempo. En de muzikanten maar spelen. En als ze even hun instrumenten ongebruikt lieten, namen de trommelslagers het ritme over, roemerdeboom....

Het waren mooie tijden, de oorlogsdreiging ten spijt. Wat was voor ons een mooier

vertier dan op je fiets de stafmuzikanten te begeleiden. Bij de kazernepoort aan de Vaart stond je ze al op te wachten, wanneer ze op het punt van uitrukken stonden. Stel je voor: een vrolijk blazend orkest, daarachter honderden soldaten en vóór de hele troep aan jongens en meiden op de fiets, in een eigen, aparte kolonne. Niet militair, maar oergezellig. Genietend van een heel apart sfeertje. Langzaam meefietsend tot aan de grens van de gemeente, half luisterend naar de muziek en tegelijkertijd de kout van de dag voerend. Dan rechtsomkeert om nog op tijd op school of kantoor te zijn. Een schitterend ritueel. Maand in maand uit, jaar in jaar uit. Voorwaarde was wel dat het mooi weer moest zijn.

Zó was de band met het garnizoen; meer emotioneel dan relationeel. Niettemin had het garnizoen, met name de stafmuziek, wel degelijk binding met de bevolking. Op zomeravonden concerteerde zij soms in de muziekkoepeel in de tuin van restaurant De Hertenkamp. De Assenaren lieten zich dan niet onbetuigd. En grande masse leenden zij wat gaarne het oor en hun sympathie aan dit gratis aangeboden cultuurgenot. De muzikanten trokken niet voorbij, ze waren onder ons.

H.M. Luning

Assen en de ware tijd

Tot de negentiende eeuw wezen alle klokken de zogenaamde plaatselijke ware tijd aan. Als ze tenminste goed liepen, wat zelden het geval was.¹ Klokken en horloges werden van de juiste tijd voorzien met behulp van een zonnewijzer. Wanneer de zon in een bepaalde plaats haar hoogste punt had bereikt, of beter gezegd de meridiaan van die plaats passeerde, wees de zonnewijzer 12 uur aan. Deze plaatselijke meting veroorzaakte tijdsverschillen. In de meest oostelijk gelegen plaatsen van ons land bereikt de zon haar hoogste stand namelijk een kwartier eerder dan in de meest westelijk gelegen oorden. De klokken in het oosten liepen zodoende voor op die in het westen van Nederland. Per lengtegraad is het tijdsverschil vier minuten. Zeventien kilometer naar het oosten of westen brengt een tijdsverschil van één minuut met zich mee.

De plaatselijke tijd van Assen werd vroeger aangegeven door het uurwerk op de Abdijkerk, de enige openbare klok in het plaatsje. Drost en Gedeputeerden van de Landschap Drenthe besloten waarschijnlijk voor het eerst in 1629 om boven de hoofdingang van deze kerk een uurwerk te plaatsen. Tevens besloten zij om een nieuwe zonnewijzer vóór het uurwerk (op de Brink?) te plaatsen. Zo kon men in Assen op de hoogte blijven van de ware tijd, tenminste wanneer Tonnis Gerbrandts Steenmetselaar, die de klok moest opwinden en onderhouden, zijn plicht niet verzaakte.² Immers "wijl een uyrwerk veel moeyten vereisscht sal men 't op behoerlick(e) tijdt gaende houden"....

Meer dan honderd jaar vervulde de Asser klok haar taak tot volle tevredenheid. Daarna vertoonde ze steeds meer gebreken en kwam ze vaak zelfs geheel tot stilstand. Gelukkig was er dan nog de zonnewijzer, maar die bood uiteraard alleen uitkomst als de zon scheen. In 1789 bespraken

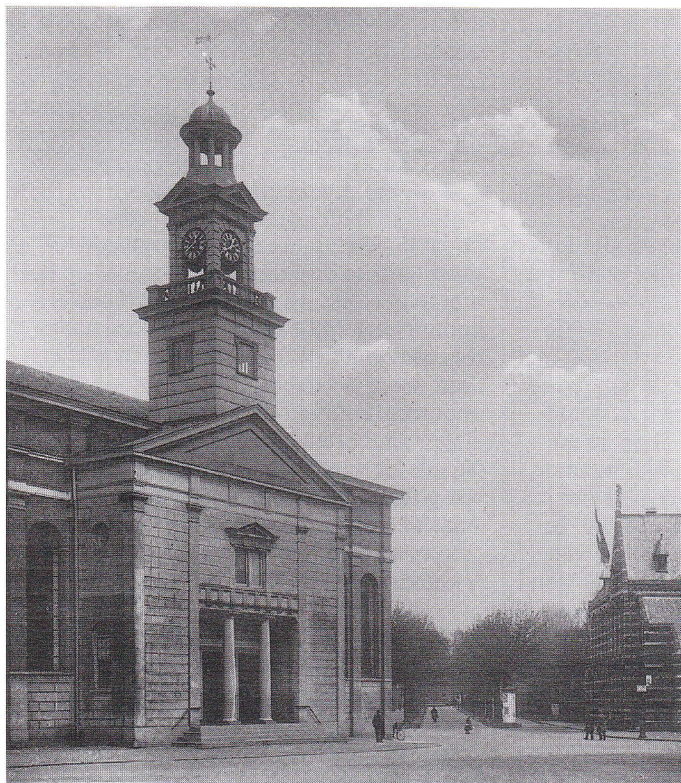
Drost en Gedeputeerden de herhaaldelijke klachten van de schoolmeester, die op dat moment belast was met het opzicht over het uurwerk in de toren, over de slechte toestand van de klok. Het was door ouderdom, maar waarschijnlijk meer nog door onoordeelkundig onderhoud, zo ver uitgesleten dat het nauwelijks te repareren viel. Na advies van deskundigen werd besloten een geheel nieuw uurwerk aan te schaffen. Assen kon weer enige tijd mee met de tijd.

Van ware naar middelbare tijd

Zo had iedere stad of dorp zijn eigen

De Abdijkerk had eeuwenlang de enige openbare klok in Assen. Deze afbeelding geeft de toestand van het gebouw in 1848 weer (collectie Gemeentearchief Assen)

De Jozefkerk werd in 1848 in gebruik genomen, maar het uurwerk in de toren dateert pas van na de restauratie in 1910. Blikseminslag en een daaropvolgende brand had de oorspronkelijke en lagere toren dat jaar vernield. Deze foto dateert uit circa 1930 (collectie Gemeentearchief Assen)

plaatselijke ware tijd. Voor de bevolking was een meer nauwkeurige tijd ook niet nodig. Met afspraken als “rond het middaguur” of “tegen zonsondergang” kon men zich uitstekend redden. Het meeste contact had men met dorps- of stadgenoten en dan liep men geen afspraken mis door tijdverschillen. Iedereen richtte zich immers naar dezelfde plaatselijke torenklok. Pas wanneer men reisde werd het lastiger.

Het reizen werd nog ingewikkelder toen in 1832 een nieuw verschil in tijd zijn intrede deed. Amsterdam stapte dat jaar namelijk over van de plaatselijke ware naar de plaatselijke middelbare tijd. Een aantal andere grote steden volgde, waardoor er in het land een chaotische situatie ontstond. Zo liepen de klokken in Amsterdam (met plaatselijke middelbare tijd) in februari bijna een kwartier voor op die van het nabij gelegen Haarlem (met plaatselijke ware tijd), terwijl in november het omgekeerde het geval was! Dit kwam door de onregelmatige snelheid waarmee de aarde om de zon draait. De lengte van de dagen

varieert met maximaal een half uur volgens een vaste jaarcyclus. Om de juiste tijd te hebben, zou men bijna dagelijks de klok moeten bijstellen, omdat de hoogste stand van de zon maar vier keer per jaar exact samenvalt met het tijdstip van 12 uur.

Aan het bezwaar van de ongelijkmatig verlopende ware zonnetijd, zoals die door een zonnewijzer werd aangegeven, kon worden tegemoet gekomen door het invoeren van een fictieve plaatselijke middelbare zon, zoals dat in Amsterdam voor het eerst gebeurde. Het tijdsverschil tussen de doorgang van deze fictieve middelbare zon door de meridiaan van de waarnemer en de doorgang van de ware zon, wordt tijdvereffening genoemd. De oppasser van het uurwerk kon zich voor het vaststellen van de juiste middelbare tijd bedienen van tabellen. Deze gaven op de minuut nauwkeurig aan hoeveel de tijd ten opzichte van de zonnewijzer vóór- of achteruit moest worden gezet.

Hoe laat is het?

De chaotische toestand in het land door de verschillende plaatselijke tijden leidde tot klachten van bijvoorbeeld diligence-ondernemers, die in die jaren terrein oververden ten nadele van de trekschuit. Deze klachten leidden in 1835 en 1836 tot het verzoek van de minister van Binnenlandse Zaken aan de "voornaamste steden" om de middelbare tijd in te voeren. Het verzoek werd voornamelijk gehonoreerd door steden in Holland, Utrecht en Friesland. Gedeputeerde Staten van Drenthe meenden dat er in hun provincie geen geschikte deskundige personen waren, noch de wetenschappelijke hulpmiddelen, om de juiste middelbare tijd in te voeren.³ De horlogemakers en smeden, aan wie meestal het opzicht over de torenuurwerken was opgedragen, hadden over het algemeen geringe kundigheden. Dat bewees de ongeregelde gang van de Drentse torenklokken. Toch trachtten men in Drenthe de klokken bij de tijd te houden door goed geregelde zakhorloges mee te geven met de brievenpost en met de postwagendienst

van Bouricius, die van Zwolle via Assen naar Groningen reed. Maar dit leverde toch nog niet het gewenste resultaat op. In hun antwoord aan de minister spraken Gedeputeerde Staten de vrees uit dat het loffelijke streven om een nauwkeurige tijd te bereiken in Drenthe in de praktijk niets zou opleveren. Bovendien, als er al voordeel zou zijn, zou dit niet opwegen tegen de kosten van eerste inrichting en het aanstellen van kundiger personen.

Met dit antwoord nam de minister echter geen genoegen en hij drong er nogmaals op aan om de juiste middelbare tijd ook in Drenthe in te voeren. Voor het ontbreken van deskundigen voor het maken van een nauwkeurige zonnewijzer verwees hij naar de hoogleraar Ermerius in Groningen.⁴ Gedeputeerde Staten nodigden daarop de steden Assen en Meppel, die aan de route van de diligence lagen, uit om een nauwkeurige zonnewijzer aan te schaffen en de nieuwe tijd in te voeren. De overige Drentse plaatsen konden dus gewoon hun - vaak gebrekkige - plaatselijke tijd aanhouden. Ze zouden dat nog lang volhouden.⁵

Wat deed de groentezaak van L. Weggemans en Zonen op de hoek van de Marktstraat en de Singelstraat - nu Singelpassage - met een klok boven de deur? Heel eenvoudig: eerder woonde hier ene Van Dijk, die klokken en horloges verkocht. Deze foto, met in de deuropening mevrouw Weggemans, dateert uit de jaren dertig (collectie Gemeentearchief Assen)

Assen bij de tijd

In Assen werd tamelijk enthousiast gereageerd op de uitnodiging om voortaan de middelbare tijd te gebruiken, te meer omdat dat in Groningen al enige tijd het geval was. Op eigen gezag werd door B. en W. mededeling gedaan aan Meppel wat er in Assen te gebeuren stond. Zelfs de voorkeur die men had voor de door de Zwolse uurwerkmaker Uhlmann uitgevonden equinopiale zonnewijzer werd vriendelijk bijgevoegd.⁶ Intussen brachten B. en W. van Assen de op handen zijnde tijdsverandering niet in de gemeenteraad, maar werd er op de begroting voor het jaar 1837 meteen een bedrag uitgetrokken voor een nieuwe zonnewijzer van Uhlmann. De verandering van plaatselijke ware tijd naar plaatselijke middelbare tijd vond in Assen geruisloos plaats. De *Provinciale Drentsche en Asser Courant* bracht wel het berichtje dat het gemeentebestuur een zonnewijzer had aangeschaft, die bij de regeling van de middelbare tijd gebruikt zou worden. Dit werd gevolgd door een artikeltje waarin werd uitgelegd wat de middelbare tijd inhield.⁷ Assen kreeg nu wel een preciezere tijd, maar of het nu ware of middelbare tijd was, het bleef lokale tijd.

Amsterdamse (spoor)tijd?

Met de opkomst van de spoorwegen in Nederland diende zich een bedreiging aan voor de lokale tijden. Voor een goede dienstregeling was het van belang om één nationale tijd in te voeren. Al in 1858 nam de directie van de Rheinspoorweg het initiatief om tot eenheid van klokke-tijd te komen. Zelf gebruikte deze maatschappij de middelbare tijd van Amsterdam en zij constateerde dat het verschil in tijd met Utrecht en Rotterdam, dat respectievelijk 1.03 minuut en 0.57 minuut behoorde te zijn, soms tien tot vijftien minuten bedroeg. Het goed laten lopen van de klokken was dus niet alleen een Drents probleem.

Het initiatief uit 1858 is het begin geweest van de verspreiding van de spoortijd of Amsterdamse tijd in Nederland. In de loop der jaren gingen steeds meer klokken deze tijd aanwijzen. Groningen, Assen, Leeuwarden en Zwolle bleven overigens gewoon vast-

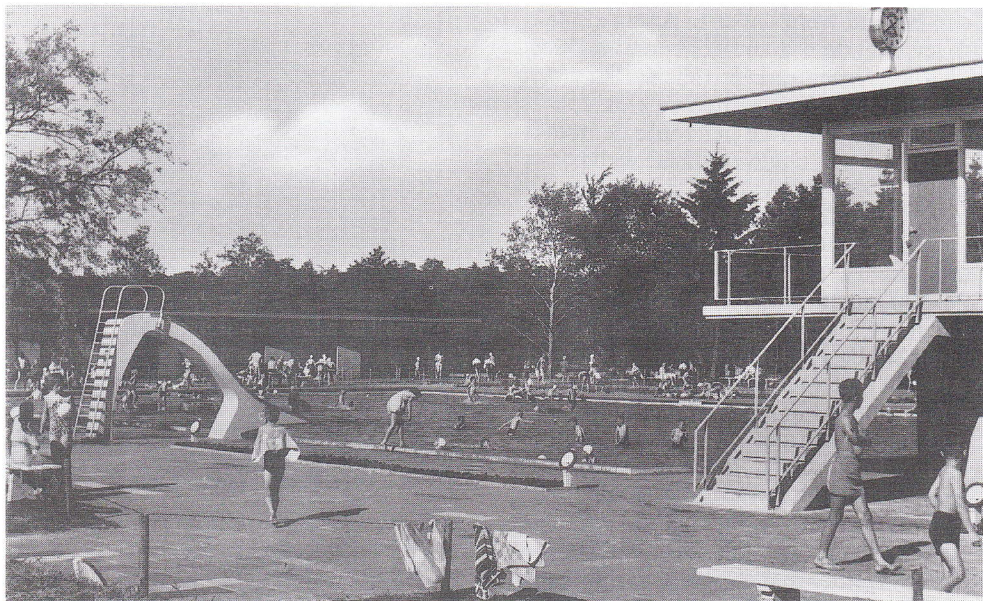
houden aan hun eigen lokale tijd. Voor verandering was aanvankelijk weinig reden, want deze plaatsen lagen nog niet aan een spoorlijn. Maar ook wanneer men wel aan een spoorweg lag, bleven vaak twee tijden gelden. De stationsklok wees de spoortijd aan, terwijl de overige klokken de plaatselijke middelbare tijd weer-gaven.

Spoortijd in Assen

In 1870 kreeg Assen een spoorwegstation en deed de hiervoor geschetste situatie zich ook voor. Officieel moest de klok van het gemeentehuis, sinds 1851 gevestigd in de Abdijkerk, nu zeven minuten vóórlopen op de stationsklok. In de praktijk werd het er voor de Assenaren dus niet overzichtelijker op. Daar kwam nog bij dat de stads-klok niet bepaald betrouwbaar was. Steeds weer liep het uurwerk in plaats van vóór, achter bij de stationsklok, waardoor men vaak de trein miste. Dit veroorzaakte natuurlijk groot ongenoegen onder de

Ook de in 1952 geopende vestiging van de Nederlandse Middenstandsbank aan de 'Brinktrechter', hier op een foto uit de jaren vijftig, had boven de ingang een klok. Tegenwoordig is hier de ING-bank gevestigd (collectie Gemeentearchief Assen)

Ook tijdens het zwemmen in Bosbad 'De Wilg' kon men kennismaken van de tijd, via een hoog gemonteerde Pontiac-klok. Deze ansichtkaart dateert uit de jaren zestig (collectie Gemeente-archief Assen)

reizigers. Een Assenaar richtte zich in 1880 zelfs publiekelijk tot de sinds kort in functie zijnde burgemeester M.A.D. Jolles. Zou hij niet in staat zijn de oude klok weer tot haar plicht te kunnen roepen? Inspanningen van horlogemaker G. Dieters om de stadsklok beter te laten lopen, boekten echter weinig succes. In 1883 verdedigde hij zich zelfs in het openbaar tegen de klacht dat het uurwerk zou achterlopen op de stationsklok. Dieters gaf de verzekering dat hij er zorg voor droeg dat zijn klok de middelbare tijd aanwees. Daarvoor informeerde hij zich geregeld bij de directeur van het postkantoor om over de juiste tijd te worden ingelicht.⁸

Toch bleven de gebreken. Enige tijd later constateerde de *Provinciale Drentsche en Asser Courant* bijvoorbeeld ironisch: "dat Assen de laatste jaren op velerlei gebied op vooruitgang kan wijzen is waar en toch ging ze niet met haar tijd vooruit". Daarin was nu echter verbetering gekomen. De oude stadsklok, door het gemeentebestuur terechtgewezen, had volgens de krant éénsklaps ingezien dat ze bij de juiste tijd achter liep. Plotseling was ze nu een klein kwartier vooruitgesprongen, zodat ze nu

vijf à zes minuten vóór de spoortijd was.⁹ Helaas bleek ook dit weer van korte duur.

In 1884 schreven B. en W. aan de Raad: "het zal U sedert geruime tijd zijn opgevallen dat onze stadsklok hare goede diensten, die zij gedurende zo vele jaren bewezen heeft, niet meer in die mate verleent, dat men zijne goedkeuring daaraan kan hechten. Dieters heeft lang getracht haar goed gaande te houden, maar nu is ze zo krank, dat haar genezing grote geldelijke uitgaven vordert." Meer dan een derde van de tandraden was versleten en reparatie zou veel te duur worden. Ook de luidklok was gescheurd. Ze gaf een valse klank en moest eveneens worden vervangen. Over de vervanging van de klok kwam geen discussie, maar wel over het torentje op het gemeentehuis. Mede met het oog op de bouw van de Statenzaal van het nieuwe provinciehuis zou het te laag zijn, waardoor men de wijzerplaat van de klok op enige afstand niet meer zou kunnen zien. Een voorstel om dan maar een hoger torentje te bouwen, wuifde de burgemeester van tafel. Het punt stond formeel namelijk niet op de agenda!¹⁰

Toen bekend werd dat er in Assen eindelijk iets met de tijd zou gebeuren, meldde zich via de krant een 'mister X'. Hij stelde de vraag welke tijd de nieuwe klok zou moeten aanwijzen. Ze behoorde de middelbare tijd aan te geven, maar welke? Natuurlijk die van Assen! Daarentegen was het wellicht beter, met het oog op het spoor, de nieuwe klok eenvoudig de Amsterdamse tijd te laten aanwijzen.¹¹ Maar er was niemand in Assen die op deze ontboezeming reageerde. Nadat enige kinderziektes waren verholpen - zo zou Dieters de spullen niet vaak genoeg hebben gesmeerd - bleek men in Assen redelijk tevreden met het nieuwe uurwerk.¹²

Greenwichtijd

Tot 1890 werd binnen de Europese spoorweg- en telegraafnetten met maar liefst 20 verschillende spoortijden gewerkt. Dit gaf een onwerkbare situatie. Daarom werd besloten voor intern gebruik de zogenaamde zone-tijd in te voeren en bovendien het gebruik daarvan in het burgerlijke leven aan te bevelen. In 1892 voerden de Nederlandse spoorwegmaatschappijen de Greenwichtijd in. Deze liep 19 minuten en 32 seconden achter op de oude spoortijd. Ook de post- en telegraafdienst nam de Greenwichtijd over. De minister van Binnenlandse Zaken schreef aan Gedeputeerde Staten van de provincies dat hij het gewenst achtte om de gemeenteklokken in overeenstemming te brengen met de klokken van de spoor- en telegraafdienst. In de praktijk bleven de meeste plaatsen echter de Amsterdamse tijd hanteren of, zoals Assen, Groningen, Leeuwarden en Zwolle, hun eigen plaatselijke tijd. Er waren zelfs gemeenten die de Middeneuropese tijd invoerden!

Het gemeentebestuur van Assen maakte bekend dat met ingang van 1 mei 1892 de klok op het gemeentehuis 27 minuten vroeger zou aanwijzen dan de tijd die zou worden gevolgd aan de spoorwegen, post- en telegraafkantoren. De omnibusdienst Emmen-Beilen paste zich wel aan bij de nieuwe spoortijd en ging per 1 mei volgens de Greenwichtijd rijden. In tegenstelling tot Assen, voerde de gemeenteraad van Emmen de Greenwichtijd in en

Met de afbraak van het in 1870 geopende NS-station verdween ook de fraaie oude klok boven de ingang, die op deze foto uit 1976 nog goed te zien is (collectie Gemeentearchief Assen)

ook de gemeente Beilen sloot zich hierbij aan. De plaatselijke tijden van Assen en Beilen verschilden zodoende 27 minuten, terwijl ze voordien gelijk waren geweest!¹³

Natuurlijk waren er in Assen mensen te vinden die liever hadden gezien dat ook hier de nieuwe (Greenwich)tijd was ingevoerd. Zij kwamen echter niet aan bod. Zo ook de stroming die de Middeneuropese tijd verkoos. Evenals in Meppel werd daarvoor een comité opgericht.¹⁴ Het raadslid Roesingh was een voorstander van deze tijd. Hij wilde niet Parijse toestanden volgen, maar het voorbeeld van de Duitsers, die vroeger naar bed gingen en vroeger opstonden! De meerderheid van de Asser gemeenteraad voelde daar niets voor. Assen had veel connecties met Groningen en daar bleef men ook de oude tijd volgen. De Asser ingezetenen hadden altijd al rekening moeten houden met een verschil van zeven minuten en de gedachte was dat dat gerust 27 minuten kon worden.¹⁵

Het tijdsverschil bracht de Asser horlogemakers tot creatieve oplossingen. Zo verzag horlogemaker Dieters de klok boven de deur van zijn zaak als service voor het publiek van een extra rode wijzer die de Greenwichtijd aanwees.¹⁶ Horlogemaker

Drechsel plaatste voor kunsthandel Hansma op de hoek van de Stationstraat een reclameklok die de Greenwichtijd aangaf. Op een loopafstand van honderd meter van het gemeentehuis bedroeg het tijdverschil 27 minuten. Voorwaarde was natuurlijk wel dat de klokken goed liepen, maar dat was zelden het geval. Een reiziger achtte de klok van Hansma in 1899 zelfs gevaarlijk, omdat ze achter liep op de spoortijd. Wie erop vertrouwde liep de kans te laat bij de trein te komen. Deze reiziger had geconstateerd dat de klok 9.10 uur aanwees, terwijl het volgens de spoortijd 9.30 uur en volgens Asser tijd 9.57 uur was.¹⁷ Op een kilometer afstand was dat een verschil van 47 minuten.

Het jaar daarop was er weer van alles mis, nu met de klok van het gemeentehuis. Kennelijk werd voortdurend geprobeerd de juiste tijd aan te geven door de wijzers dan weer enige minuten vooruit en dan weer enige minuten terug te zetten. Voor het publiek was er geen touw meer aan vast te knopen. Op een dag had de klok half vier geslagen, maar was ze daarna spontaan stil blijven staan. De reizigers die naar het station gingen, kwamen met hun horloge in de war, maar gelukkig kon men nu wel vertrouwen op de reclameklok van Hansma.¹⁸

Eenheid van tijd

Niet alleen in het personenverkeer, maar ook in de handel leidden de verschillende tijden tot misverstanden. In 1903 startte de Nederlandse Bond van Horlogemakers, gesteund door onder andere gemeenten en Kamers van Koophandel, daarom een actie om tot één uniforme tijd voor heel Nederland te komen. Iedereen was daar zo langzamerhand rijp voor. De vraag was alleen welke tijd er moest worden ingevoerd: de Westeuropese (Greenwich)tijd, de Middeneuropese tijd of de Amsterdamse tijd. Uiteindelijk werd voor de laatste gekozen. Sinds 1 mei 1909 had Nederland zodoende eenheid van tijd, maar het manoeuvreerde zich daarmee ook in een uitzonderingspositie. De Amsterdamse tijd liep namelijk 19 minuten en 32 seconden vóór op de Westeuropese (Greenwich)tijd en 40 minuten en 28 seconden achter op

de Middeneuropese tijd. De Tweede Wereldoorlog bracht hier verandering in. Op 16 mei 1940 voerden de Duitse bezetters alsnog de Middeneuropese tijd in en deze werd na 1945 gehandhaafd.

Al met al wilde de eenheid van tijd niet zeggen dat men in Assen op de openbare klokken kon vertrouwen. Zo waren er problemen met de klok van de Jozefkerk, die het op 7 mei 1974 geheel begaf. Door bouwvalligheid van de toren en geldgebrek duurde die toestand zeven jaar. De klok van de abdijkerk had het sinds lang ook al laten afweten en wees steeds aan dat het kwart over één was.¹⁹ Ook de klokkestoel bij de ingang van de tunnel aan de Rolderstraat, in 1964 door enkele bedrij-

De klokken van de klokkestoel bij de ingang van de tunnel aan de Rolderstraat hebben sedert 1964 meer niet, dan wel gelopen. De luidklok was binnen de kortste keren verdwenen en de lampjes die het geheel moesten verlichten, hebben het waarschijnlijk helemaal nooit gedaan (foto Harry Cock)

ven aangeboden aan de gemeente, stond veelal stil.²⁰ Uit een rondgang langs de openbare klokken blijkt dat het ook tegenwoordig in Assen nog steeds ontbreekt aan eenheid van tijd.²¹ Misschien is het een aardige suggestie om aan het nieuwe gemeentehuis een zonnewijzer te bevestigen, die in elk geval de plaatselijke ware tijd aangeeft.

Noten:

1. De algemene gegevens in dit artikel betreffende tijd in Nederland zijn ontleend aan J.G. van Cittert-Eymers, 'Nederland zet de klok gelijk', *Spiegel Historiae* (februari 1975) 74-79; H. Knippenberg en B. de Pater, *De eenwording van Nederland. Schaalvergroting en integratie sinds 1800* (Nijmegen, 1988); H. Knippenberg en B. Nauta, 'Naar eenheid van tijd in Nederland 1835-1909', *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* (1989) 324-346 en H. Sluyters, *Handboek der tijdrekenkunde* (Amsterdam, 1852).
2. J.E. Ennik, 'In Assen staat de tijd stil', *Spint Arwi' n. Tijdschrift van de Drentse Genealogische Vereniging* (1978) 2-7.
3. Rijksarchief in Drenthe (RAD), archief Gedeputeerde Staten (GS), notulen 18-8-1835, 4-10-1836 en 8-11-1836.
4. RAD, GS, notulen 8-11-1836.
5. Zo had men in Dalen tot 1900 een torenuurwerk met slechts één wijzer, die alleen het volle uur aanwees.
6. Gemeentearchief Assen (GAA), notulen B. en W., 14-11-1836. De equinoxiale zonnewijzer van Uhlmann had een beweegbare uur- en minutenwijzer die zelfs een halve minuut aanwees.
7. *Provinciale Drentsche en Asser Courant (PDAC)*, 31-1-1837 en 7-2-1837.
8. *PDAC*, 15-1-1880 en 11-6-1883.
9. *PDAC*, 3-12-1883.
10. GAA, notulen B. en W., 1884, nr. 316 en 368; notulen Raad, 27-6-1884.
11. *PDAC*, 12-8-1884.
12. GAA, notulen B. en W., 1885, nr. 137.
13. GAA, notulen Raad, 8-4-1892; *PDAC*, 2-5-1892.
14. GAA, notulen Raad, 8-4-1892; *PDAC*, 11-5-1892. Het comité bestond uit Dr. H.U. Meyboom en de heren C. van Gorcum en J.F.C. Roelants.
15. In Groningen ontstond meteen de eerste dag van invoering al verwarring toen om 1 uur plaatselijke tijd de bekende industrieel W.A. Scholten begraven werd.
16. *PDAC*, 3-5-1892.
17. *PDAC*, 3-7-1899 en 4-7-1899. Volgens

Hansma was het aanbrengen van de klok een welwillendheid tegenover het publiek. Herhaalde beschadiging en bevuiling maakte de exploitant huiverig daaraan meer dan strikt noodzakelijke kosten te besteden.

18. *PDAC*, 20-8-1900.
19. Ennik, 'In Assen', 2.
20. 'Stille getuigen', *Asser Historisch Tijdschrift*, 3 (1993) nr. 4, 25.
21. Zo leerde tenminste een rondgang langs de openbare klokken van Assen in augustus 1994. De beide wijzerplaten van de klokkestoel bij de Rolderstraat gaven aan dat ze op een verschillend tijdstip zijn blijven staan. De Abdijkerk-klok liep wel, maar spande de kroon met vier wijzerplaten die allen een verschillende tijd aangaven. De stationsklokken gaven de goede tijd, maar de buspassagiers moesten het doen met een uurwerk dat steeds aangaf dat het tien over zeven was. De Jozefkerk was drie minuten achter en de reclameklok van Ziengs aan de Noordersingel liep vijf minuten voor. Het Mercuriusplein was met de C&A-klok van de goede tijd voorzien. Van de horlogerieën gaf alleen Stuart aan de Marktstraat de juiste tijd. Bij Nijs Callenbach aan de Gedempte Singel stond de klok stil en dat was ook het geval met de Prismaklok van Marree aan de Oudestraat, terwijl die van opticien Becker op de hoek van de Kruisstraat een kwartier achter liep. De klok van ABN-AMRO aan het Koopmansplein was bij de tijd, maar die van het Nieuwsblad van het Noorden aan de Groningerstraat stond stil en werd uit zuinigheidsoverwegingen niet meer gerepareerd. Apotheek Vredeveld was een minuut achter en het gelijknamige winkelcentrum gaf de juiste tijd. De andere winkelcentra bleken - onder het mom van gezelligheid kent geen tijd? - geen klok te hebben. In het sportpark aan de Houtlaan deed de klok van Stuart bij het terrein van Achilles '94 het sinds lang niet meer en bij De Smelt liep de Stuart-klok 26 minuten achter en deed juist een poging een minuut vooruit te springen om vervolgens weer een halve minuut terug te vallen. Op het sportveld van ACV er tegenover was de klok twee minuten achter. Bij Weerman aan de Vaart viel de goede tijd af te lezen, maar bij de oude hoofdingang van de JWF kazerne aan de Witterstraat was de tijd stil blijven staan. De klokken van respectievelijk Auto De Vries, Cewaco en het EGD op het industrieterrein liepen bij de tijd. Van de 23 openbare klokken waren er dus negen bij de tijd, waaronder vier van de vijf digitale. Slechts één klok liep voor en zes achter, terwijl er zeven stil stonden.

Stille getuigen

Een paar weken geleden kwam bij de herbestrating van de Oostersingel een groot rond betonnen fundament te voorschijn. Wat was dit? Een ingang tot de veelbesproken onderaardse tunnel naar Valkenstijn? De restanten van een wachthuisje van de stads-

wacht van

vroeger?

Nóg een thee-
koepeltje wel-
licht?

Een speur-
tochtje door
het fotoarchief
bracht al vrij
snel duidelijk-
heid. Het is de
voet geweest
van een beton-
nen reclame-
zuil. Hier stond
het 'zusje'
- zuil is merk-
waardigerwijs
vrouwelijk -
van de recla-
mezuil aan het
begin van de
Torenlaan.
Inmiddels is
deze stille
getuige van
voorvaderlijke
reclame-in-
spanningen al
weer onder het
plaveisel verd-
wenen en res-
teert slechts
deze foto.

tekst:

Bertus Boivin

foto:

Harry Cock

Inhoud

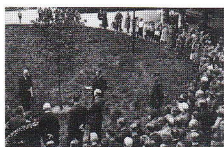

Jan Eefting

ZAAGMOLEN 'DE TULP' TE ASSEN

De voorgeschiedenis van de N.V. Asser Houthandel

pagina 1

H.D. Gordinou de Gouberville en M.H. Ribberink

DE ASSEER VERENIGING VAN VRIJZINNIGE HERVORMDEN

pagina 9

B.W.F. Walthaus

HERINNERINGEN AAN HET ASSEN VAN VOOR DE OORLOG (2)

pagina 15

H.M. Luning

ASSEN EN DE WARE TIJD

pagina 17

STILLE GETUIGEN

pagina 25

Bent u nog geen lid van de Asser Historische Vereniging? Voor f 35,- bent u een jaar lid en ontvangt u vier keer het Asser Historisch Tijdschrift gratis thuis. Schrijf een briefje naar: Asser Historische Vereniging, Antwoordnummer 53, 9400 VB Assen (Een postzegel plakken hoeft niet.)